

האגודה הישראלית לתיעוד בעל פה

ע"ר 58-038-066-5

הוועד המנהל:

פרופ' דב לוי, יו"ר
אורי אלגום
מונה שרף
ד"ר משה מוסק
מלכה תור
נרי אראלי
ריקי גרתי
מרגלית בז'רנו

העורכת: ד"ר מרגלית בז'רנו

חברי ועדת הפרסום:

גבי איריס ברלצקי
מר נמרוד דרורי
גבי אביבה לימון
גבי רינה מללי
ד"ר יהודית רייפן-רוגן

מזכירת המערכת: ריקי גרתי

כתובת המערכת:

המדור לתיעוד בעל פה,
המכון ליהדות זמננו ע"ש אברהם הרמן,
האוניברסיטה העברית, ירושלים 91905.
msbejar@msec.huji.ac.il

דבר העורך

בוועידה הראשונה לתיעוד בעל פה שנערכה בשנת 1966 סיפר אלן נבינס (Nevins) על תהליך הווצרותו של התחום, והזגיש את חשיבותו של הכסף - עיזבון בסך שני מיליון דולר שנתרם לאוניברסיטת קולומביה למען המחקר ההיסטורי - שבלעדיו לא ניתן היה לפתח את התיעוד בעל פה. זכריו של נבינס מופיעים בספר הנסקר בכתבה "תיעוד בעל פה תיאוריה והיסטוריה", והם מפרטים גם את עבודת ההכנה הממושכת שקדמה לקבלת התרומה שהולידה את המרכז לתיעוד בעל פה של אוניברסיטת קולומביה. השאלה הכספית מטרידה גם את הוועד המנהל של האגודה הישראלית לתיעוד בעל פה, המייחס חשיבות מירבית להקמת מאגר ממוחשב של התיעוד בעל פה הקיים בישראל - משימה שלא ניתן לבצעה ללא משאבים כספיים. עם זאת, חשוב לזכור שמוטלת עלינו עבודת הכנה ממושכת, ליצור מודעות ציבורית לצורך בקיום המאגר, להתחיל לארגן את עבודת התשתית ולגייס תמיכה מוסדית למען הגשמת מטרותיה של האגודה.

עד שנקבל גם אנחנו את התרומה המיוחלת, נסתפק בגליון הצנוע של תיעודון, המדווח על עבודות שנעשו, פרויקטים הנמצאים בתהליכי ביצוע ותוכניות לעתיד. התיעודון הוא במה לכל חברי האגודה הישראלית לתיעוד בעל פה. כולכם מוזמנים לכתוב, להביע ולהציע.

תיעוד בעל פה - תיאוריה והיסטוריה

מרגלית בז'רנו

אחד מספרי היסוד בתיעוד בעל פה הוא קובץ מאמרים בין-תחומי, בעריכת דיוויד דנוויי ווילה באום, שיצא לאור לפני כ-20 שנה על ידי האגודה האמריקנית לתיעוד בעל פה¹. זוהי מקראה המקבצת במסגרת אחת דברי הגות של חשובי החוקרים ב"היסטוריה בעל פה" (oral history) ומקיפה את מכלול התחומים המשתמשים בטכניקות של תיעוד בעל פה. ב-1996 התפרסמה מהדורה שניה, שהותאמה לצרכים החדשים של העוסקים בתיעוד בעל פה². אף שעברו

1 David K. Dunaway & Willa K. Baum, *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, American Association for State and Local History in cooperation with the Oral History Association, Nashville 1984.

2 David K. Dunaway & Willa K. Baum, *Oral History: An Interdisciplinary Anthology*, 2nd Edition, Altamira Press, Walnut Creek, London & New Delhi 1996.
מ"מ שלהלן מתייחסים למהדורה השנייה.

מאז כשמונה שנים, נראה לי שיש מקום להציג את הספר בפני קוראי ה"תיעודון", מכיון שמדובר בספר עזר בסיסי המביא בקצרה את התיאוריות והמתודולוגיות של העיסוק בתיעוד בעל פה.

הספר בנוי מחמישה שערים: (1) השער לתיעוד בעל פה - הפורש את ההיסטוריה של התחום ואת הזרמים העיקריים המאפיינים את התיעוד בעל פה בארה"ב. (2) פרשנות ותכנון של תיעוד בעל פה - מביא גישות שונות לשימוש בתיעוד בעל פה במחקר ההיסטורי ומציג שיטות לבניית פרוייקטים בתיעוד בעל פה. (3) יישום תיעוד בעל פה בהיסטוריה מקומית, אתנית, משפחתית ומיגדרית - מביא דוגמאות למחקרים בתיעוד בעל פה על קבוצות של מיעוטים אתניים שונים (כשהדוגמא הבולטת היא של אפרו-אמריקנים) של נשים ושל איסוף היסטוריה משפחתית. (4) תיעוד בעל פה בתחומים אחרים: פולקלור, אנתרופולוגיה, תקשורת וספרנות. (5) השער החמישי במהדורה הראשונה הוקדש לתיעוד בעל פה בבתי הספר, ואילו המהדורה שניה מביאה סקירות על הנעשה בתחום זה בארצות רבות ברחבי העולם.

המבוא למהדורה השנייה מתייחס לארבעה דורות של "היסטוריונים בעל פה". האב המייסד של התחום היה אלן נבינס, שהקים ב-1948 את המרכז לתיעוד בעל פה באוניברסיטת קולומביה. תלמידו ויורשו היה לואיס סטאר (Starr), שעמד 24 שנים בראש המרכז ונתן תנופה רבה לפיתוח אוסף הראיונות שלו. נבינס וסטאר נחשבים למניחי היסודות ומעצבי הדרך לאיסוף זיכרונות מקצועי ושיטתי כאמצעי מחקר בתחום ההיסטוריה או כמקור לכתיבת ביוגרפיות. המטרה העיקרית שלהם היתה לדלות - מתוך הזיכרונות של אישים בולטים - חומר תיעודי שאיננו נמצא במקורות כתובים. המאמרים שלהם, המופיעים בפתח השער הראשון, מציגים את ציוני הדרך העיקריים בהתפתחותו של התחום, ואת צמיחתם של אוספים ארכיוניים של תעודות בעל פה העומדות למבחן ביקורתי.³

בשנות ה-60 של המאה ה-20 עלה הדור השני של מתעדים בעל פה, שקראו תגר על הגישה האליטיסטית של הראשונים, והחלו לראיין קבוצות אוכלוסיה "לא חשובות", כגון קבוצות מיעוטים, נשים או מגזרים תעסוקתיים שונים. גישה זו היתה בסיס להתפתחותה של היסטוריה מקומית או פרוייקטים קהילתיים וחינוכיים. התיעוד בעל פה חדל להיות מלאכתם הבלעדית של ההיסטוריונים, והעיסוק בתיעוד בעל פה עבר תהליך של פופולריזציה.

הדור השלישי, שצמח בשנות ה-80, העלה שאלות חדשות לגבי משמעות התיעוד בעל פה. עד אז נחשבה עריכת הראיונות לרישום נייטרלי של חומר גלם העתיד לשמש בסיס למחקר היסטורי עתידי, אולם חוקרים כרוניד גרל (Grele), פאול תומפסון ואלסנדרו פורטלי (Portelli) טענו שהראיונות ההיסטוריים נאספו בתוך מסגרת היסטורית מסוימת, על ידי מראיין ומראיין הפועלים במסגרת התרבות והשפה בנות הזמן, ולכן ניתן לראות אותם כמייצגים היסטוריה. כך החל פולמוס על השאלה האם יש לראות בתיעוד בעל פה איסוף מקורות ראשוניים או תהליך של בניית היסטוריה ממקורות בעל פה.

התיעוד בעל פה בשנות ה-80 הושפע גם מן השינויים הטכנולוגיים והשימוש במיחשוב ודיגיטציה. מוזיאונים החלו לשלב תיעוד בעל פה במוצגים שלהם ובתי ספר וספריות שילבו תיעוד בעל פה בתוכניות אור-קוליות. בשביל בני הדור הרביעי, שהחלו להתבגר באותה תקופה, ההמחשה הקולית והויזואלית היתה מובנת יותר מן המילה הכתובה, ולא היה להם כל קושי להשתמש בטכנולוגיות הדיגיטליות או במצלמות וידאו, הנתפסות כאיום על ידי המתעדים המבוגרים.

הדור הרביעי מושפע מן התרבות הפוסט-מודרניסטית והם נוטים לתת להיסטוריה אינטרפרטציה סובייקטיבית, עניין המעורר מחלוקות רבות בינם לבין ההיסטוריונים השמרניים יותר. הגישה השמרנית של הדור הראשון מאפיינת את מנהלי הארכיונים החשובים לתיעוד בעל פה, והיא עדיין מקובלת בחוגים רחבים - ובהם חוקרים רבים באוניברסיטאות בישראל.

קשה לעמוד במסגרת מצומצמת זו על מגוון הפרוייקטים לתיעוד בעל פה הנידונים בספר, מרישום היסטוריה בעל פה בחברות אפריקניות שונות ועד לתיעוד ביוגרפיה של איש מדע. הספר מציע דרכים שונות להערכת השימוש בתיעוד בעל פה על ידי ההיסטוריון, כדוגמת מאמרה של אליס הופמן "מהימנות והתקפות בהיסטוריה בעל פה" (עמ' 93-87) או מאמרה של ברברה טוכמן: "להבחין בין המשמעותי לבלתי משמעותי" (עמ' 94-98). הספר איננו מזריר שימושי למראיינים, אך הוא כלי עזר חשוב להבנת המורכבות של התחום והפוטנציאל הרב של השימוש בו.

תיעוד בע"פ בחקר הלוגיסטיקה

זהר לבקוביץ*

ההכשרה האקדמית של לימודי ההיסטוריה באוניברסיטאות כוללת עיסוק נרחב בפענוח פילולוגי של תעודות כתובות, בעיון בהן ובהבנתן על רקע הקונטקסט הכולל של המקום והתקופה. זאת מן הטעם הבסיסי שרק היסטוריה חדישה משם ניתנת לברור ואישוש באמצעות ראיונות בע"פ.

3 Allan Nevins, "Oral History: How and Why it was Born", 29-38; Louis Starr, "Oral History", 39-61.

בדרך כלל במדינות המודרניות, בפרט בעולם המתועש, קיימים ארכיונים מוסדיים האמורים לשמר רשומות כתובות של המנגנון הממשלתי ושל גופים מוסדיים ציבוריים. זאת בהתאם לכללים מקצועיים, ניהול לפי חוק ויעוד להעמיד את החומר לרשות הציבור או לפחות לרשותם של חוקרים מוסמכים. בישראל זהו המצב מאז קום המדינה. אם כי ארכיונים התקיימו כבר בתקופת היישוב הטרם-מדינתי, ובפרט הארכיון הציוני המרכזי.

כבר במלחמת העצמאות הוקם ארכיון צה"ל ומערכת הביטחון, שנקט יוזמות לאיסוף חומר המאפיין את המלחמה, בנוסף להיותו מאגר מרכזי של החומר הזורם אליו מיחידות הצבא. במהלך השנים ניקז אליו ארכיון צה"ל קילומטרים רבים של חומר כתוב שיוצר ביחידות הצבא: בשגרה, באימונים, במלחמות ובפעילויות ביטחון שוטף. תיקי התכתובת של היחידות, בהתאם לתיק האחיד מועברים באורח קבוע מידי שנה, או לפחות מידי מספר שנים באותם תיקי קרטון משרדיים לתוכם שובצו ללא מיון, סינון או ניפוי.

חלק מהחומר הועבר לארכיון באיחור של שנים מספר מאחר והתיקים שימשו "זיכרון חי" לעבודה השוטפת, לצורכי מעקב אחרי החלטות, תכניות עבודה, נהלים וכו'. מאחר וארכיון צה"ל הינו גוף ביורוקרטי, מקצועי, מסודר הפועל לפי כללים ברורים ובשנים האחרונות עובר מיחשוב בהיקף ניכר מאוד, הרי החוקר, ובפרט ההיסטוריון, יכול להסתפק בכמויות החומר הקיימות בו לשנים רבות של מחקר. נטייה זו להסתמך על המסמכים בני תקופתם, בדרך כלל, עולה בקנה אחד עם החינוך המקצועי הניתן להיסטוריון באקדמיות.

עם זאת, כבר מראשית המחקר על תולדות צה"ל ובפרט מלחמת העצמאות, גברה ההזדקקות לתיעוד בע"פ, ככלי עזר לפריסת היריעה כולה, בנוסף למסמכים, וזאת מפני מספר סיבות:

1. החומר הכתוב איננו יכול לשמש תמונת ראי, אחד על אחד, ביחס למורכבות של המציאות.
2. רמת האיסוף של החומר משתנה בהתאם לשנים וליחידות השונות. למשל, החומר שנוצר ביחידות הלוגיסטיות בשנות ה-50 המוקדמות הוא זל ביחס לחומר שנאסף בו בזמן ביחידות השדה וביחס לחומר שנאסף ביחידות הלוגיסטיות בתקופת מלחמת העצמאות.
3. בשל הצטברות קילומטרים רבים של חומר כתוב במהלך השנים, נערכו מבצעי ביעור מפעם לפעם, בנוסף לביעור בקליטה ראשונית, זאת כדי לפנות מקום לחומר חדש. נקבע סולם עדיפויות המעמיד את תחומי המבצעים, בראש הסולם. חומר לוגיסטי שלא נמצאו לו דורשים ומעיינים בו, מטבע הדברים - במידה מסוימת כדי לפנות מקום לחומר נוסף.
4. הפנייה לתהליכי קבלת החלטות - שאינם מתועדים בפרוטוקולים, אלא בסיכומים קצרים של ישיבות בלבד. דורשת השלמות על-ידי ראיונות בעל פה.
5. ניפוי המוץ מן התבן - הכמויות הגדולות של החומר מאיימות להטביע את החוקר בים של פרטים בבחינת "מרוב עצים אין רואים את היער", מבלי אפשרות להגיע לנקודות המרכזיות של ההתפתחות ולקבל תמונה כוללת. הראיונות בפרט על-ידי בכירים ושותפים לקבלת החלטות יכולים לשמש מורה דרך לנתיב של בעיות מרכזיות והחלטות חשובות.
6. הלשון המקצועית, הסיכום הלאקוני בפרט בחומר העוסק בייצור ופיתוח, אחזקה ושיקום של ציוד ואמצעי לחימה יוצרים "ערפל" מסוים בין החוקר ובין החומר הכתוב ומחייבים הבהרות מפי האנשים המקצועיים שעסקו בנושא.
7. המימד האנושי - מערכת צבאית, כפי שכתב כבר קלאוזביץ במאה ה-19, מתנהלת תוך חיכוך מתמיד בין ריבוי הגורמים המעורבים בה. החיכוך הזה והמימד האנושי שהחיכוך נובע ממנו אינם מוצאים מקומם בתכתובת המשרדית הרגילה ועל ידי כך נעלמים מהמציאות הכתובה. צומתי החלטה, בעיות עיקריות, אופי הניהול וסוגיות המנהיגות זקוקים להנהרה ולהבהרה על-ידי תיעוד בעל פה של המשתתפים או חלק מהם.

במהלך שירותי כחוקר בצה"ל בתחומים שונים של היסטוריה צבאית, כולל תיאורי קרבות ותולדות המערכת הלוגיסטית, נוכחתי לדעת שהפרופורציות מתהפכות - התיעוד בעל-פה הופך לגורם מרכזי יותר במחקר, וגם כמורה דרך חיוני לחוקר לפילוס נתיב בלבירינט של חומר כתוב הנראה לעיתים כאין סופי. התיעוד בעל-פה מצביע על הדגשים, בעיות ודרכי ההתמודדות.

היתרון של ההיסטוריון החוקר את זמנו הוא שניתן לו לראיין ולתעד מפקדים, מנהיגים ואישי ציבור שנטלו חלק באירועים, ואשר היו הן עדים להתרחשות בפועל הן מעצבים בגיבוש מדיניות, תוכניות ותכנון מבצעי ומקבלי החלטות מתוך קשת של אלטרנטיבות.

חשיבות התיעוד בע"פ בתחום המחקר הצבאי היא בהיותו כלי מחקר מרכזי העשוי לחשוף את השיקולים והדינמיקה בתהליכי קבלת החלטות. לאלה אין איזכור בכתובים בד"כ. כמובן, מזה מתחייבת בחינה זהירה וקפדנית של העדויות כמו של החומר הכתוב, בהתאם למתודה הביקורתית ההיסטורית.

*זהר לבקוביץ הוא היסטוריון צבאי

שפיטת נוער- תיעוד בע"פ עם שופט הנוער אלי שרון*

נמרוד דרורי

עבודת התיעוד בעל פה עם שופט הנוער, מר אלי שרון, לשעבר סגן נשיא בתי המשפט לנוער, נערכה בחודש יולי 1997. השאלות התמקדו בעבודתו של שופט נוער, בתכלית טיפולו בנוער העבריין וכן באפשרות לשקם את הנער ולהובילו לדרך סלולה בנתיב חייו העתידיים ללא מכשולים.

תפקידו של שופט נוער הוא להגן על הקטין שנמצא בסיכון ולהביא לשיקומו של הנער העבריין. מן הראוי להזכיר כי טיפולו של שופט הנוער, מתחיל עם לידת התינוק ועד גיל 18 של הנער. עד גיל 12 הנער אינו בר שפיטה, ולאחר שמלאו לו 18 שנה הוא עובר מבחינה משפטית לטיפול בתי המשפט, ולא ע"י שופט נוער. על מנת להמחיש את טיפולו של שופט הנוער, סיפר מר אלי שרון על מקרים אופייניים של טיפול שופט הנוער בעבריינים צעירים:

1. נער מוזנח מצד הוריו, שנקרא במושגים המשפטיים "נזקק לטיפול והשגחה", ובאם אין הצלחה הרי הוא מובא לפני שופט נוער במטרה להחזירו לתפקיד חיובי.
2. שופט הנוער משתדל לשנות את התנהגותו של הנער העבריין המסכן את שלום החברה ומתדרדר לעולם הפשע, על ידי העברתו לסביבה אחרת או במקרים קשים להכניסו למוסד סגור מתוך כוונה להפכו לאדם פעיל שלא יפגע בחברה ובעצמו.

בדרך כלל בגיל צעיר עוד ניתן לשקם את הנער להעבירו לפסים רציניים ללא עבריות וזאת ע"י השפעה על הנער בעזרת הפעלת לחץ מוסרי וסמכותי והבנה על עתיד חייו. מסתבר שלמרות זאת יש גם מקרים קשים שהביאו בעליל לסגור את הנער בבית סוהר מאחר שכל טיפול לא עזר. במילים אחרות בגלל אישיותו של הנער, לא ניתן ע"י הקהילה והחברה לספק את התנאים שיוכלו לעזור לו. מקרה אופייני הוא של אם שחשבה כי לימוד נגינה על ידי הבן חשוב יותר מלימודיו בבית הספר, וניתוקו מכל חבריו טוב למען לימוד הנגינה. מאחר והאם לא הסכימה לנהוג אחרת, וכל הדרכים לא עזרו, הועבר הנער על פי החלטתו של שופט הנוער מר אלי שרון, לפנימייה וזאת בכוח על ידי המשטרה. אותו נער לאחר שנים הודיע למר שרון כי הוא שמח להודיע לו כי המשיך בלימודיו בפנימייה והצטיין בלמודים וכן שירת בצה"ל. במקרה נוסף, סיפר שופט הנוער מר אלי שרון, על נער שפשע ומר שרון הודיע לו כי הוא ישלח אותו לבית הסוהר מאחר שכבר מספר פעמים שהוא הוזהר אולם הוא ממשיך בתעלוליו. הנער ביקש ממר שרון כי ייתן לו עוד הזמנות להיטיב דרכו. מר שרון נתן לו הזמנות זו פעם נוספת. לאחר חצי שנה הופיע הנער בפני שופט הנוער, (וזאת לפי פסיקתו כאשר נתן לו הזמנות נוספת), בזמן שירותו כבר בצה"ל, במזדים מצוחצחים כשמפקדו הרעיף עליו תשבחות למכביר. כך ניצל אותו נער מסגירתו בבית סוהר ומחיי עבריין לעתיד חייו. מתוך הראיון עם כבוד שופט הנוער, הסתבר כי הוא לא הסתפק רק בשיטה כי אם גם כתב מספר ספרים העוסקים בשפיטת נוער. תוך כדי טיפול בנער עבריין, נקשרו קשרים לאיכות הטיפול בנערים עם שירותי הרווחה בקהילה ועם משרד העבודה והרווחה וזאת מתוך מגמה ללמוד את הרקע של הנער לפני שופט נוער. מכאן אנו למדים כי על ידי תיעוד בעל פה אפשר ללמוד על דרך טיפול בנושא מסוים מבלי להזדקק פיזית למעורבותו של המרואין. במקרה זה נערים "שנופלים" לתוך הפשע אולם קיימת אפשרות להצילם.

* הכתבה מבוססת על ראיון שערך מר דרורי כעבודת גמר בקורס להכשרת מתעדים.

פרוייקט סיפור חיים: זיכרונות = סיפור = ספר

אהובה ברק*

לא פעם כאשר קוראים ביוגרפיה של אנשים מפורסמים עולה המחשבה: הסיפור האישי שלי לא פחות מרתק ומעניין. או אז מתעורר הרגש היצירתי והיד "מגדלת" לכתוב, להשאיר משהו לדורות הבאים. מן המפורסמות הוא, ששום ספר היסטוריה לא יכול להתחרות בסיפור האישי כפי שהוא מסופר ומתועד בעדות ראשונה מפייהם של אלה שמספרים אותו כמו פיהם. אלה שנפשמ יצאה לכתובה ותיעוד, מסתובבים עם ההרגשה, שהנה עולם ומלואו הולך ונעלם ועמו הסיפורים על השמחות, העצב והפולקלור, של יחיד, קהילה או משפחה כזו או אחרת. שמן הראוי שיועלו על הכתב ויסופרו מתוך זיכרונות אישיים של מי שחוו אותם.

איך מתחילים לכתוב? איך בונים סיפור? איך מראיינים את הדודה, הסבא? איך מוציאים ספר לאור?
כל זאת אני מלמדת בקורס ייחודי "כתיבת זיכרונות ותיעוד שורשי משפחה".

הנושאים שנלמדים: הגדרת נושאים לכתיבה, טכניקות כתיבה, תורת הראיון, תהליך הקלטה ושחרור "מפחד
המיקרופון", בניית אילן יוחסין משפחתי (גנאלוגיה) ועוד. הקורס משלב בתוכו הרצאות פרונטליות וסדנא מעשית
בקבוצות קטנות. הקורס מקנה ידע וכלים, כיצד להעלות את הסיפורים האישיים ו/או המשפחתיים על הכתב. הקורס
מיועד לכל מי שרוצה לכתוב. מתלמידי חטיבות ביניים ועד לבני גיל הזהב.

הרעיון לפתיחת הקורס כתיבת זיכרונות ותיעוד שורשי משפחה בא מהשטח. זה התחיל כאשר אנשים ביקשו
ממי לערוך להם סדר בכל מיני מסמכים משפחתיים ואוסף של סיפורים אישיים מפי בני משפחה. נוכחתי לדעת
שאנשים רבים רוצים להעלות על הכתב את סיפורם האישי או המשפחתי וידם אינם משגת לשלם לעורך ספרים. מכאן
בא הקורס ל"כתיבת זיכרונות ותיעוד שורשי משפחה" שנותן את הידע והכלים למי שרוצה לכתוב בעצמו ספר.
במהלך הקורס נערכות סדנאות אשר בתוכן נדרשים המשתתפים לכתוב תוכן עניינים או שלד של הספר שיכתבו
בעתיד. זאת ועוד, המשתתפים כותבים פרק אחד שיבחרו מהספר העתידי. זאת כדי לתרגל במהלך הקורס את נושא
הכתיבה והראיון. מתוך ניסיון, אני יודעת שאם לא מתרגלים את החומר הנלמד במהלך הקורס לא מאתרים קשיים
עתידיים במהלך מלאכת הכתיבה.

אני יכולה לספר על משתתפים בקורסים שבאו לקורס עם החשק לכתוב ובסיומו קבלו תמריץ גדול יותר לספר
את הסיפור האישי או המשפחתי. מסתבר שכתיבת סיפור אישי או סיפור משפחתי, הוא פרוייקט שסוחף אחריו את כל
המשפחה, הגרעינית והמורחבת. בדרך כלל זה קורה כשאחד מבני המשפחה מוביל את התהליך כשהוא בא עם הידע
והכלים הנדרשים ואחריו, נשאבים לתוך הרעיון בני המשפחה האחרים ומתחיל תהליך החיפוש, התיעוד, הראיון. פתאום
נשכחים כעסים ו"חשבונות משפחתיים", והיו כלא היו. במקומם, באה התלכדות משפחתית סביב הנושא.
החל בשנת היובל למדינת ישראל תחילתו של רעיון לתיעוד המשפחתי וכתיבת ביוגרפיות. "זור הגאולה", הדור
השני של מייסדי המדינה, כיום רובם בגיל העמידה, ועם התפתחות תרבות הפנאי, החלו להתעניין בסיפורי ההורים
והדור הקודם. גם הדור השלישי, נכדיהם של דור מייסדי המדינה, מזרבינים את הסבים והסבתות, לספר ולתעד.
מסתבר שהרעיון לכתיבת ספר בא לפעמים מצד הדור השני, הילדים שרוצים להגיש מתנה ייחודית להורים, הסבים
והסבתות.

בקורסים השתתפו שורה מגוונת של אנשים שהסיפור האישי שלהם הוא עולם מלא.

כך למשל, רחל מרינוב, בתו של יעקב מימון הוציאה לאור ספר "שלום לך לינה יקרה", המספר את פעילותו של אביה
במלאת 100 שנים להולדתו ובמלאת 25 שנים למותו. רחל השתתפה בקורס. הקורס נתן לה את הדחיפה האחרונה
לממש את רצונה להוציא לאור ספר שמתעד את פועלו של אביה.

למי שאינם יודעים, יעקב מימון, חתן פרס "יקיר ירושלים", פעל בין השנים 1950 ועד 1977 (נפטר ב-1977). פעל
בקרב העולים בירושלים במעברות ולימד אותם עברית. מאוחר יותר, הגיע גם ליתר חלקי הארץ לישובים נדחים ביותר,
ולימד את העולים החדשים בביתם ולא באולפנים.

מן הראוי לציין כי בקורס נפגשה רחל באופן מקרי ביותר, עם זהבה פוקס, משתתפת אחרת שהייתה בשנות ה-50
תלמידה בגימנסיה בית הכרם (היום התיכון שליז האוניברסיטה) והצטרפה לצוות הסמינריסטים שעזרו למימון בעבודתו.
זהבה לימדה בישובים: אורה ועמינדב. משתתפת אחרת, שושי זלברשטיין-סבן, שהייתה עולה חדשה בשנות השישים
וגרה אז באסבסטונים בשכונת עיר גנים בירושלים, למדה עברית יחד עם אמה בביתן. כשהמורה היה יעקב מימון,
המפגש היה מרגש לכל הצדדים.

דוגמא נוספת לספרים שיצאו לאור על יד בוגרי הקורסים, הוא ספרו של אריה שמעוני, בן למשפחה שורשית
בירושלים שעלתה מפרס (אירן) לפני למעלה ממאה שנים. אריה, בן למשפחת כוהנים בא לקורס ללמוד איך לספר את
סיפור המשפחה לתולדותיה, מאז שעלו ארצה והתפצלו בין צפת וירושלים. בספר ישולב סיפור מרתק על איתור קברו
של דודו של אריה, הרב ישמעאל הכהן, שנרצח במאורעות תרפ"ט בצפת. סיפורו של רבי ישמעאל הכהן ודרך עלייתו
ארצה הוא מרתק בפני עצמו ויהיה מטבע הדברים חלק מהספר. אך בעקבות הרצון לכתוב ולתעד עלה אריה על עקבות
קברו של דודו בבית הקברות העתיק בצפת שאותו חיפש במשך 4 שנים ושנתגלה באופן מפתיע ביום מותו של רבי
ישמעאל הכהן ז"ל.

אריה מספר שכאשר החל בחיפושיו אחר קבר דודו אמרו לו בחברה קדישא בצפת, שאין רישום על מקום
קבורתו של הרב הכהן ואשתו, שנרצחו במאורעות תרפ"ט. הקבר נתגלה באופן מקרי כאשר הרב הראשי של צפת, הרב
אליהו, שלח קבוצה של תלמידי חכמים לשקם את בית הקברות העתיק של צפת. שם גילו את הקבר ומאז הוא רשום
כדת וכדין במחשב של החברה קדישא בצפת.

אני מלמדת לכתוב ספר שלא יהיה עוד יומן פעילות כרונולוגי. אני מזגישה לאורך כל הקורס כי ההומור, הדרמה,
רגעי העצב והשמחה, מעט תיעוד היסטורי, הם חלק בלתי נפרד מספר טוב שנקרא בנשימה אחת ומעניין גם למי שאינו
שייך למשפחה מסוימת.

הסיפורים עם משתתפי הקורסים גולשים וגולשים. במהלך הקורס אנשים מספרים על עצמם ונחשפים לסיפורים של חבריהם לספסל הלימודים. כך עולה סיפורה המעניין של יהודית, (השם המלא שמור במערכת) שנולדה וגדלה בתוך החוג החרדי ויצאה ממנו בשאלה. יהודית סיפרה למשתתפי הקורס כי מאז שחזרה בשאלה לפני למעלה מעשרים שנה נותק הקשר עם הוריה ואחיה. ילדים אינם מכירים את דודניהם הקרובים, מטרת בואה לקורס הוא ללמוד לספר לילדיה את החלק היפה ביהדות, את אשר עברה כאשר החליטה על דרך חדשה בחייה. דרך הספר שלה, מקווה יהודית, שילדיה ילמדו על משפחתם. יהודית יודעת לספר שבעקבות הרצון לכתוב והשתתפותה בקורס, היא התקרבה יותר לאמה שהייתה לאורך השנים הקשר היחיד עם משפחתה. אחיה מתייחסים לרעיון בצורה חיובית ואפילו מוכנים היום לדבר ולפגוש את ילדיה ולנסות לגשר על הזעות והמחלוקות.

מקבץ סיפורים זה הוא מעט מזעיר שמציגים את ההנאה שבכתיבה ושיתוף עם אחרים היושבים באותה "ספינה", ורוצים "להפליג". לכתוב את סיפורם האישי או המשפחתי. במהלך המפגשים בקורס, נוצרת דינמיקה קבוצתית של החלפת דעות, בקשת עיצות וקשר, שממשיך מעבר לשעות הפעילות במסגרת הקורס.

מה שברור, שהעיסוק בתיעוד הסיפור האישי ו/או המשפחתי, הוא לא רק מעשה יצירתי עם השלכות לסיפוק נפשי ואישי. הוא גם דרך לגישור על מחלוקות וסילוק דעות קודמות על דוידים ודודות או קרובים אחרים והזדמנות להתקרבות בין ענפי המשפחה. תהליך הכתיבה סוחף לתוכו את כל המשפחה עד להשלמת הספר.

"אהבה ברק, הינה עיתונאית, עורכת ומגישה תוכניות רדיו ועוסקת בכתיבה תיעודית. המוציאה לאור ספרי ביוגרפיה, ביניהם "למה ננטש עץ האגוז" שזכה בפרס מטעם "קרן עמוס" שליד משכן נשיאי ישראל. לפרטים נוספים ניתן לפנות אליה בטלפון 02-5361979 או 050-950886."

פרוייקט חדש במדור: תיעוד עליית יהודי אתיופיה דרך סודן

ריקי גרתי

קהילת יוצאי אתיופיה החיה כיום בארץ הינה קהילה נכבדת הכוללת 85,000 איש מהם כ-20,000 שנולדו בישראל. המסע של יהודי אתיופיה דרך סודן בראשית שנות ה-80 הוא אחד המסעות ההיסטוריים החשובים והמיוחדים של העם היהודי בכלל והקהילה האתיופית בפרט. שזורים בו כיסופים לציון, השאיפה לממש חלום ולעלות לירושלים, הישרדות בסביבה עוינת ובתנאים קשים מנשוא וסופם בעליה לארץ מתוך תקווה כנה לבנות ולהיבנות בה ולהתאחד עם העם היהודי בארצו. הדרך לציון עברה דרך מחנות הפליטים בסודן. עקב מגיפות, רעב, צימאון וזיהומים במחנות ובדרך אליהם קיפחו את חייהם כ-4,000 מבני הקהילה.

אחדים מבני הקהילה האתיופית שעברו את דרך היסורים הזו (חלקם כילדים וצעירים) כתבו ספרים על הנושא

כגון "המסע אל החלום" - מר אברהם אדגה,
"הדרך לירושלים" - מר שמואל ילמה או
הרצו על הנושא בפורומים שונים, כמו מר
דוד מהרט ומר שלמה אקלה.

אך סיפורי המסע ההירואיים של יהודי אתיופיה לא הותירו רישום עמוק וממושך על החברה הישראלית שלא ידעה גם על הפאן הטראומתי הקשה שעבר על בני הקהילה בנסיונותיהם להגיע לירושלים וארץ הקודש. או כפי שקרא לכך אחד החוקרים האקסודוס (יציאת מצרים) של יהודי אתיופיה. הצורך לתעד תקופת בלהות זו בוערת בעצמותיהם של מי שעלו משם ואבדו בני משפחה וקרובים ויעידו על כך גם הכתבות הרבות בנושא המתפרסמות לאחרונה בעיתונות היומית.

לפני כשנה פנו אל המדור פעילים למען העדה האתיופית בבקשה לנסות לעזור

להם לכתוב את ההיסטוריה של העליה דרך סודן למען הזר הצעיר של העדה ולמען בני הארץ שילמדו להתייחס בכבוד והערכה לאחיהם האתיופים.

הכוונה היתה לכתוב אפוס רב עלילות על בסיס של ראיונות תעוד בעל פה ששיעשו עם עולים מאתיופיה ועם פעילי עליה הן מתוך העדה והן מאנשי הארץ - אנשי מוסד וסוכנות. חשוב גם לתעד כמה שיותר מסיפוריהם של בני הקהילה שעברו מסע זה ושרדו, והסיפורים אכן קשים אך מרתקים ומאלפים.

ההחלטה היתה שאת הראיונות יבצעו אנשים מתוך הקהילה שבחלקם דוברי אמהרית, או חשוב יותר, הם מכירים היטב את הקודים התרבותיים, המוסריים וההתנהגותיים של בני קהילתם ואכן בקורס האחרון הוכשרו כ-10 מראיינים המתחילים בימים אילו בעבודתם כמראיינים (להציג את תמונת בוגרי הקורס).

מן הידוע הוא שתולדות העדה האתיופית מועברים מאב לבן ומן הקטים(הכהונים הגדולים) לבני קהילתם במסורות שבעל-פה כשתאריכי המסגרת וההתייחסות בהיסטוריה זו הינם ציוני דרך של אירועים היסטוריים רבי משמעות בתולדות הקהילה. נראה לי שזוהי דוגמא קלאסית לצורך בשימוש בתעוד בעל-פה כמכשיר הסטורי במקום בו אין מלבד העדות שבעל-פה כל חומר תיעודי אחר.

הפרוייקט כולו נעשה בשיתוף פעולה הדוק עם מרכז ההיגוי של עולי אתיופיה במערכת החינוך, מרכז בהלצ'ין והג'וינט בירושלים.

מאגר הארכיון לתיעוד בעל פה של המכון ליהדות זמננו

קטעים מתוך ראיון עם פרופ' רוברטו בקי, 29.10.1994⁴

על הקמת הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה:

הלשכה הסטטיסטית של ממשלת המנדט נסגרה בזמן המצור על ירושלים ומיד לאחר זה פקידים של הסטטיסטיקה, ביחד עם חיילים הצליחו לטפס מבחוץ בסולמות ולשבור את החלונות ולהיכנס והצליחו להוריד משם כמה מכונות של כרטיסים מנוקבים וחלק ניכר של הספרייה.

ש. מי נתן את ההוראה?

ת. אני חושב שההוראה היתה הוראה צבאית.

ש. הצליחו להציל חלק מהדברים?

ת. כן. הצלחנו. כשקיבלנו אותם אחר כך בלשכה הסטטיסטית של ישראל היו כמה ספרים ממש מנוקבים, משום

שירו משני הצדדים. הרבה חומר הלך לאיבוד. רוב החומר הלך לאיבוד. כל הכרטיסים המנוקבים של כל מיני סדרות

סטטיסטיות חשובות, שהיו יכולים להיות לעזר בקונסטרוקציה של דברים - הכל הלך לאיבוד. כשנכנסו לשם מצאו

הרבה דברים על הרצפה. בעצם השתמשו בספרים של הספרייה כדי לאטום את החלונות. [...] אני חושב שכמה

מהפקידים היהודים של המחלקה לסטטיסטיקה התבקשו לקחת הביתה כמה דברים פשוט כדי להציל, ובצדק, משום

שהבריטים עזבו וזה היה פשע לא להציל. ראינו הרבה פנים של הבריטים: הסרג'נט הבריטי, השופט הבריטי,

הסטטיסטיקן הבריטי והנציב העליון הבריטי שנתן את כל ההוראות הרעות.

[...]

ועדת המצב היתה המצאה פנטסטית של דוד בן-גוריון. כשראו באופק שאולי תקום מדינה. בן-גוריון אמר שהוא רוצה

שיעשו תרגיל, שלמקרה שהמדינה תקום יהיו מוכנים עם הצעות בכל התחומים השונים. אז פנו אלי, כדי שתהיה ועדה

שאני אהיה היו"ר שלה, שתכין הצעות פרקטיות בעניין השירותים הסטטיסטיים. הוועדה היתה מורכבת מפרופ' בונה,

שהיה פרופסור לכלכלה של האוניברסיטה העברית; מר גרץ, שהיה סגן מנהל של המחלקה של הסוכנות היהודית ומר

הרטל ז"ל, שהיה איש שעבד בסטטיסטיקה כלכלית בממשלת המנדט. ואני כיו"ר ואיש האוניברסיטה מצד אחד

וכמנהל הלשכה לסטטיסטיקה מרכזית של היישוב. זאת אומרת, שם היו מיוצגים אנשים שהכירו את התנאים השונים

של הסטטיסטיקה שהיו קיימים. אנו ישבנו מספר ישיבות. אני הכינתי את המסמכים היסודיים וההצעות. ההצעות שלי

היו לסדר את כל השירותים הסטטיסטיים ביחד על בסיס מקצועי, מחלקה לגמרי עצמאית ולגמרי חופשית מכל לחץ

פוליטי. אז ההצעה היתה שהלשכה הזו תשב ליד ראש הממשלה של המדינה העברית. לישראל לא היה עוד שם אז והיא

גם עוד לא היתה קיימת. הצענו גם שליד המחלקה לסטטיסטיקה תהיה מועצה ציבורית, מועצה מרכזית, שהקונספציה

היתה שהיא תדאג למאגר לכל המשתמשים בנתונים - במדע, בחיים הכלכליים, בהסתדרות ובכל מוסדות הציבור, וכן

לאדמיניסטרציה מקומית. הדאגה היתה שהסטטיסטיקאים לא יעבדו בעלמא רק לשם הכנת נתונים, אלא שהנתונים

4 רוברטו בקי (1909-1995) היה פרופסור לסטטיסטיקה ודמוגרפיה והסטטיסטיקן הממשלתי הראשון. הראיון נערך במסגרת פרויקט משותף לאקדמיה למדעים ולמכון ליהדות זמננו והוא שמור בארכיון המדור לתיעוד בעל פה. המראיינת מרגלית בזרנו.

יענו על צורכי המשתמשים. שם ניתן רמז ברור על כך שמאוד חשוב שתהיה גם סטטיסטיקה של העם היהודי בכלל, ושתקום פעם גם מועצה למדיניות דמוגרפית של העם היהודי. הדברים האלה ניתנו לוועדת המצב ואנו גם הצענו שממש ברגע שתקום המדינה יסדרו מפקד, משום שבלי מפקד אי אפשר להסדיר מערכת סטטיסטית. אז ביקשנו שיתנו לנו אלפיים לירות להכנות של המפקד. למרות שלא היתה מדינה ולא היו חוקים, חשבנו שאם מתחילים מיד בהכנות אז נהיה מוכנים עם אפשרות של מפקד. אלפיים הלירות לא נמצאו. זה תבל, משום שזה הביא לבזבוז עצום של זמן ושל משאבים. אבל זוהי עובדה. אבל את הז"ח שמו בארכיון בצורה טובה. זאת אומרת קיבלו אותו באופן עקרוני. עם קום המדינה, מה שקרה היה דבר כזה, שהחליטו שבמדינה צריכה להיות לשכה לסטטיסטיקה ואני נקראתי.

ש. אתה זוכר תאריך?

ת. אני נקראתי לתל-אביב לדבר עם מר קפלן, שהיה קודם גזבר הסוכנות וכעת [עם הקמת המדינה] שר האוצר של מדינת ישראל. זה היה יוני או יולי 1948. הוא אפילו לא הזמין אותי לשבת. היו כל כך עסוקים שדיברו מהר, מהר. פחות או יותר המלים שלו היו כאלה: "ראינו את התוכנית שלך והיא בסדר. כעת אתה מתמנה לסטטיסטיקאי ראשי ותדאג להוצאה לפועל". אז אמרתי: "בסדר גמור, אבל אני איש האוניברסיטה. אני לא יכול לוותר על זה". אז הוא אמר: "נבקש מהאוניברסיטה לשחרר אותך לשנה אחת ותקים את הלשכה". כמובן שזה היה כבוד גדול ושמחתי שקיבלו אותי. בעצם כל ההתפתחות של הלשכה היתה פחות או יותר לפי אותם הכיוונים, עם תיקונים שהזמן דרש, אבל על יסוד של לשכה סטטיסטית ליד ראש הממשלה, עצמאית, מרכזית, מקצועית.

מדור שידוכים

מיליונר בן 95, יליד עיירה קטנה על הרי האלפים, מוכן לממן תיעוד בעל פה עם כל יוצאי עיירתו וצאצאיהם. דרושה מראיינת חנינית וסקרנית לביצוע הפרוייקט. סודיות מובטחת...

לא, עדיין לא קיבלנו הצעה כזו, אך משרדנו מוצף בהצעות לראיין אנשים מעניינים מכל מיני תחומים, ולצרנו אין לנו המשאבים להענות להצעות, ומי יודע כמה סיפורים מרתקים יורדים לטמיון. מצד שני, פגשנו בין בוגרי הקורסים שלנו אנשים המעוניינים לראיין - שאולי יאותו לעבוד בהתנדבות.

תיעודן החליט לפתוח מדור "שידוכים" שינסה להפגיש בין מראיינים (בהתנדבות או בשכר) ואנשים המחפשים מראיינים לביצוע פרוייקט לתיעוד בעל פה או לראיין מישהו שהם מעוניינים לתעד את זיכרונותיו.

לפני שאתם כותבים אלינו, תקחו בחשבון שמדובר ב"שידוך" ולא בפתירת לשכת עבודה. אנחנו רק נפגיש ביניכם - אם נמצא מועמד מתאים. את הרומן והתנאים תנהלו בעצמכם. שכרנו יהיה בפרסום תוצאות ה"שידוך" בתיעודן הבא.

לוח מודעות

- **המדור לתיעוד בעל-פה** בשיתוף עם האגודה הישראלית לתיעוד בעל-פה יערוך את יום העיון השנתי ביום ג' 30.03.04 בין השעות 9:00 עד 14:00. בין המרצים: פרופ' עמיה לבליר, מר שלמה נקדימון וז"ר משה ארנוולד. מחיר ההשתתפות ביום העיון 30 ₪ לחברי האגודה ששלמו מס חבר ל-2004 (לאחרים 40 ₪). ניתן יהיה לשלם מס חבר במקום. הזמנות ישלחו בראשית מרץ.
- **הקונגרס הבינלאומי לגניאלוגיה יהודית** יתקיים בירושלים בימים 4-9 ליולי 2004 במלון רנסאנס בירושלים. בין הנושאים הבולטים עליה לארץ, קהילות יהודיות, השואה, הגניאלוגיה והאינטרנט ועוד. פרטים נוספים באתר האינטרנט: <http://www.ortra.com/jgen2004/>
- **המדור לתיעוד בעל פה של המכון ליהדות זמננו** מודיע שבנובמבר-דצמבר 2004 יתקיים המחזור העשירי של הקורס להכשרת עובדים בתיעוד בעל-פה. הקורס יתואם במיוחד למורים במערכת החינוך.
- **המעוניינים לפרסם במסגרת התיעודן** כתבה, ידיעה או מודעה בנושא התיעוד בעל-פה מתבקשים לשלוח את החומר למערכת התיעודן עד סוף יוני 2004.

אנו מזמינים אתכם להצטרף לאגודה או לחדש את המנוי שלכם באמצעות תשלום דמי חבר בסך 50 ש"ח לשנת 2004. המחאות יש לרשום לפקודת "אגודה ישראלית לתיעוד בעל-פה" ולשלוח למדור לתיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית, ירושלים 91905. יש להוסיף פרטים אישיים בכתב ברור (שם ושם משפחה, כתובת פרטית, כתובת בעבודה, טלפון ודואר אלקטרוני).